

ד"ר יוסי שפניר

הרב קוק וההתיישבות סביבות ירושלים מאה שנים להגעתו לאזור

ב"ה, יום י"ח לחודש תמוז תרפ"ט

לכבוד הכנסייה המזרחית העולמית

שלום רב,

אתכבד בזה להעיר את לבכם הטהור, לעשות צעד ממשי, לאמץ את ידי אחים היקרים ביום המזרחי הצעיר אשר באורח פלא יסדו את הכפר העברי נווה יעקב. על שם מייסד המזרחי הגר"ר ריינוס ז"ל, ואנחנו יודעים את יקרת נפשם של אחים אלה, ואת טהרת שאיפותיהם לכונן לנו נקודה מיוסדת על טהרת הקודש. מקום מוכשר לקליטתם של כל האידילים הקדושים, שליבנו הוגה להם כבוד ויקר ממעמקי לב ונפש. נקודה שתהיה פורחת בארץ אבות על ידי עבודה נאמנה, ושכולה תהיה מעוטרת באש דת, בזוהר תורה ואור מצווה, ברוח חפץ טהור. לבסס יסוד יישובי, במרץ לאומי חי, הנובע ממבוע התורה, ומקודש בגדולת קדוש ישראל. ואחים אלה, אשר ממש נפלאות הראו בהקימם את הבניין הזה, את הכפר הנחרד הזה, המשוכלל במראהו הנאוה ומפואר במראהו ואווירו הרענן, שראוי להיות לנו לברכה בארץ. הינם כעת נלחצים רק בשביל מחסור של סכום פועט של ערך אלף לא"י, שבהימצאו להם תשיג ידם בע"ה לבסס מצבם ולפתח את היישוב הנאה הזה, על ידי משק כפרי הגון. חזקה היא תקוותי שתתאמצו אחי היקרים להוציאו אל הפועל, את המבוקש הצודק של אחינו האהובים הללו, שמפעלם הוא תפארת לכולנו, ולעזור להם במוקדם לבוא לביסוס מצבם, לאימוץ ידיהם, בבניין המושבה היקרה הזאת ושכולה. מרב ביטחוני במרצכם הנאמן לטובת הכפר הנכבד והגדול הזה, ותקוותי החזקה בע"ה, שתוציאו את החפץ היקר הזה אל הפועל, הנני חותם בברכת אהבה נאמנה, בצפיית ישועת ד' על עמו, ועל קום נחלתם, לחזק את ידיהם אמונה. ולברכם בכל טוב מהר הקודש מירושלים כנה, ונפש נאמן לרוחם. החותם ברגשי כבוד, ידידות מאוד עמוקים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק
(ארכיון בית הרב קוק, מסמך א' 224)

מהמקורות המוצגים כאן עולה השתקפות מזווית אחרת של ההתיישבות מצפון ומערב לירושלים בתקופת המנדט. התנאים הלא קלים עמם התמודדו המתיישבים עולה גם בצד ההלכתי-תורני תוך מבט על התייחסות של הרב קוק למתיישבים וחיי היום יום שלהם באזור לפני כ-90 שנה. הקשיים של החיים באזור בראשית המאה העשרים עד פרוץ מלחמת העצמאות, באים לידי ביטוי במקורות שהצגנו כאן. למרות הקשיים, ראו המתיישבים את החשיבות של הישיבה באזור, הם נאחזו במקום והם אלה שקבעו את גבולה של ירושלים והפריפריה של הדרך לעיר. ישובים קטנים אלה מהווים את הבסיס להתפתחות היישוב היהודי המרשים כפי שנו מכירים אותו כאן כיום.

תודות

לרב ארי שבט מהארכיון של בית הרב קוק על העידוכונים השונים שהעביר לידי וכן לדניאל רבינוף מהארכיון של מוסד הרב קוק שעזר באיתור חומרים חשובים.

לקריאה נוספת

- הכפר העברי נוה יעקב תרפ"ד - תרצ"ט.
- מכתב להנהלת הסוכנות היהודית - הארכיון הציוני תיק: 4035 / S25.
- מכתב הרב קוק - הארכיון הציוני תיק: L9/22

יש לומר אין ספק מוציא מידי ודאי, במקום צורך ודחק... (אברהם יצחק הכהן קוק, דעת כהן, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג, סעיף צז, עמ' ר).

מבלי להיכנס לפרטים ההלכתיים המורכבים הנזכרים נציין שתשובת הרב לשאלה האם וכיצד ניתן להשתמש במים שקפאו למלא את המקווה, הוא עונה שיותר בתנאים הקיימים בנווה יעקב להשתמש במי קרח והפשרתם על מנת למלא את צרכי המקווה. ימי הקרה בהם קיים קרח ושלג בהרי יהודה אינם רבים, אולם על רקע המצוקה הגדולה במים, הרב אפשר לעשות שימוש גם במקור זה בשעת הדחק.

הרב קוק וענייני שחיטה כשרה בקיבוץ קריית ענבים (תרפ"ח - 1928)

לרב קוק היו גם מהלכים בקיבוץ קריית ענבים. קיבוץ קריית ענבים ראשיתו בגרעין שהגיע לאזור בשנת תרפ"פ (1920) מאודסה. זה היה קיבוץ שלא היה באופיו דתי ולכן הרב קוק הציע לחברי המזכירות (ועד כלשנו) בשנת תרפ"ח (1927) למנות שוחט מטעמו על מנת שיבצע שחיטה כשרה במקום: "הנני מתכבד בזה להציע לפנכם את האברך הנכבד מר משה בגד"ד שהוא שו"ב [שוחט ובודק] שיהיה קבוע אצלכם לשחוט כל דבר הטעון שחיטה כדת תורתנו הקדושה..." (אוסף תמונות יד בן צבי 0590 yzb). חברי הקיבוץ שהתכתבו עם הרב קוק בענייני שחיטה כשרה בקיבוץ באו כטענות אליו משום ששחיטה כשרה גורמת ליקור הבשר: "...שעל ידי הבשר נגבים מסים מיוחדים והקונה בשר כשר בדיעבד משלם מסים ציבוריים ידועים. ישובנו הקטן בקרית ענבים עמוס הוצאות צבוריות גדולות עד מאוד... ואין אנו יכולים לשלם את המסים גם כאן וגם בירושלים. אנו ברצן נקנה בשר כשר שחוט כדת אם יסכמו לקבל אצלנו רק את שו"ב [שוחט ובודק] בלי כל המסים הנוספים הנגבים לפי המסורת מקונה הבשר..." (מכתב לרב קוק מקריית ענבים מיום 9.12.1928 - ארכיון בית הרב קוק בי 44). אין בידנו את סוף התייחסות בנושא אבל המתח שעולה בגין יוקר בשר כשר נראה כאן בצורה מאוד ברורה.

מכתב הרב קוק לכינוס של המזרחי העולמי (תרפ"ט - 1929)

חזרה לנווה יעקב, הרב קוק בעצה עם הנהלת הישוב נווה יעקב כתב מכתב להתכנסות של הועד הפועל של המזרחי באותם שעות בקריאה מחודשת לתמיכה משמעותית ולחזק את ידי המתיישבים במקום על מנת שהיישוב יחזיק מעמד ולא יעזב.

למר לאזינסקי. אקווה שבזה יקנו הלקוחות שלכם ברצון את החלב גם בימי הפסח הבע"ל [הבא עלינו לטובה]. ואברכם בברכת החג והתחיה והעבודה, אחיכם המצפה אשרכם בארץ חמדתנו. (אורח משפט, תשובות בהלכות שולחן ערוך אורח חיים וחושן משפט, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ט, סימן קג עמ' קיג).

בקשה לעזרה להקמת מקווה בנווה יעקב (תרפ"ז - 1927)

בכל יישוב השומר על אורח חיים דתי חייב להימצא מקווה טהרה, כך גם 'ככפר העברי' בנווה יעקב. בגלל המצב הכלכלי הגרוע בארץ בכלל ושל יושבי המקום בפרט יצאו התושבים בבקשה לעזרה כדי שיוכלו לעמוד בהוצאות בניית מקווה. ועד המקום בהנהלת: דב, נתן ברינקר והרב יצחק אורנשטיין פרסמו מכתב שכתב הרב קוק הקורא לתמוך בבניית המקווה משנת תרפ"ז (1927):

"בכל לשון חבה אבקש את נדיבי עם ה' יראים ושלמים לחזק את ידי העמלים לשם שמים לשכלל את בנין בית הטבילה במושבה החדשה כפר עברי 'נווה יעקב, שתל"י [שתהילה לד' יתברך] עולה היא כפורחת, בע"ה [בעזרת ד'] בקדושת היהדות כתורה וכמצווה, ואין ידם עדיין משגת לגמור בכח עצמם את בניין ביה"ט [בית הטבילה], כגון אלה חובה קדושה להשתתף במצווה קבועה לדורות זו והנני בזה חותם בברכה לכל המשתתפים בקדושת הזמן הזה, ויראו מהרה בטוב ה' בארץ חיים בישועת עולמים כנה"י [כנפשים היפה] ונפש מברכם באהבה הבע"ה [הבא על החתום].

ה' מח' [מרחשון] פ"ז [תרפ"ז], פעה"ק [פה עיר הקודש] ירושלים
הק' אברהם יצחק ה"ק [הכהן קוק]

שימוש במקווה ממימי קרח (תרפ"ז - 1927)

מבנה המקווה תוכנן, אבל עוד לפני היות המבנה נשאלו שאלות לגבי מקור המים שיזין את המקווה. באחת מתשובות הרב קוק שהופנתה אליו על ידי הרב יעקב וואכטיפויגל, רבה הראשון של נווה יעקב, משנת תרפ"ז (1927) הוא עונה לעניין שימוש במי קרח לצורך מקווה: "...ואזלינן בתר רובא דרובא דרבוותא (הולכים אחרי הרוב) המתירין בפשיטות. ונכון הדבר לעשות... על ידי המשכה, כגון להניח הקרח סמוך להמקווה, באופן שכשימסו יזחלו המים למקווה ובכחי גוונא (וכגון זה) הלא יש לנו דעות המכשירין בשאיבה שהמשיכה כולה... ובכחי גוונא ודאי

בימים אלה ב'ג' באלול תשע"ט (3 בספטמבר 2019) מלאו 100 שנה להגעתו של הרב קוק לירושלים [באלול תרע"ט (1919)] לאחר שהיה רב ביפו. ו-84 שנים לפטירתו שחל גם הוא בג' באלול בשנת תרצ"ה (1935). נזכיר בשורות הבאות את פועלו של הרב בנושא ההתיישבות מצפון לירושלים ובקריית ענבים.

ההתיישבות בסביבות ירושלים ורכישת הקרקעות להתיישבות בראשית המאה העשרים היו מלווים בקשיים רבים. הן בגלל המוסדות המיישבים שלא תמיד ראו בעין יפה התיישבות במקומות רחוקים ונידחים אלה גם משום שלא האמינו שניתן לפתח יישוב באזור הררי קשה ללא מקורות מים זמינים. הרב אברהם יצחק הכהן קוק רבה הראשי של ארץ ישראל פעל רבות בניסיון לעזור לבסס את היישוב נווה יעקב ובעזרת בהם ראה חלק מההגשמה הציונית וגם היה מעורב מעט בקורות קריית ענבים. נציג כאן כמה התכתבויות עם הרב קוק הקשורים להתיישבות סביב לירושלים בסדר כרונולוגי.

הרב קוק ביפו, בירושלים ורב ראשי

הרב קוק החל את דרכו בארץ כרב קהילת יפו שפנתה אליו בבקשה לכהן כרבה של הקהילה. הוא ראה בכך אתגר כיוון שהוא שאף תמיד לעלות לארץ ישראל וזה היה עבורו וזו לעשות מעשה. הוא נענה בחיוב לקריאת אנשי יפו, הוא הגיע אליה בכ"ח באייר תרס"ד (1904). בתור רבם של המושבות שעסקו בחקלאות הוא נידרש לעסוק בנושאי הלכה וחקלאות שונים בצורה מייטבית.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בחודש אלול תרע"ט (1919), הוכתר כרבה של ירושלים. בשנת תרפ"א (1921) נוסדה הרבנות הראשית והוא נבחר לכהן כרב הראשי האשכנזי. בתרפ"ג (1923), יסד את הישיבה המרכזית העולמית שלימים תקרא ישיבת מרכז הרב. הרב עסק בתחומים רבים ובניהם גם היה בקשר עם נקודות יישוב שונות שהעלו בפניו שאלות ובעיות ביניהם התכתבויות הקשורות בכפר נווה יעקב, עטרות וקיבוץ קריית ענבים. מתוך התכתובת של הרב נראה שהכיר את התנאים הבסיסיים בהם התמודדו התושבים בראשית הדרך, כמקום מרוחק ממרכז עירוני, בסמוך לדרך הראשית לרמאללה, ללא מקורות מים זמינים, ישובים שביקשו לשמור על חיים כתנאים לא פשוטים.

הרב קוק והחלב של עטרות - ערב חג הפסח (תרפ"ה - 1925)

בספר אורח משפט העוסק בתשובות ההלכות שולחן-ערוך בהקשר לפסח מובאת התייחסותו להזנת הפרות בעטרות כדי לאפשר שימוש בחלב המשווק משם בחג הפסח. ב"ה עה"ק [עיר הקודש] ירושלים תובב"א [תיכנה ותיקונן במברה בימינו אמן], י"ב ניסן תרפ"ה [1925]

אחינו היקרים בקבוצת עטרות, שלו' בהיתי מתעניין במצבם של כל העובדים על אדמת הקודש ועסוקים בבניינה, הנני מתכבד להודיע לכם שהינכם צריכים להגיע את כל הכלים שנשתמשתם בהם כל ימות השנה, כדי שהחלב שלכם יהיה כשר לפסח. ההגעה תהי' ע"פ השגחת בני תורה, שהנני מייעד לזה את הר' יואל חיים לאזינסקי ואת ר' מרדכי מיוזעס החונים במקומכם.

את הפרות תכלכלו כל ימות הפסח בדברים שאינם של חמץ כמו תפוחי אדמה או סובין של קטניות או ריקי שומשום, רק לא מיני דגן רטובים, כסובין של חיטים ושל שעורים וכיוצא בהן, ועוד מינים פרטיים אשר הודעתי